

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שס"ב, פר' כי תצא תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

עגלת הקניות והרכב שניזוק

הכלי:

לדעת רש"י (שם) ור"י (תוספות שם ד"ה קדם), פטור המסלק, אף אם הוא עצמו הזורק, משום שאין כאן אלא גרמא בנזיקין, וגרמא בנזיקין פטור.

אולם התוספות (שם) הביאו בשם הרי"ף, שדברי רבה נאמרו לשיטתו בלבד, הסובר שאין דנים דינא דגרמי (בבא קמא צח.), ולפיכך

'שבירתו זו היא מיתתו' (בבא קמא נד.).

מעתה אף בנידון דידן, מאחר שהנזק שנגרם הוא למכונית, אשר דינה ככלי, הרי זה בכלל פטור נזקי כלים בבור.

לצאת ידי שמים

אמנם אף אם ננקוט שאין כאן חיוב בדיני אדם, עדיין יש לדון אם קיים חיוב לצאת ידי שמים. וכבר הבאנו (מכתלי בית הדין חלק ב סימן סח אות

ה, חלק ג סימן לח אות ז), שנחלקו האחרונים בדבר: לדעת הברכת שמואל (בבא קמא סימן ב), הפטור שנאמר בנזקי כלים אינו אלא כלפי בית דין, אולם בדיני שמים עדיין מוטלת על המזיק אחריות לנזק שגרם.. ואילו דעת החזון איש (בבא קמא סימן ב סק"ז), שאפשר שהפטור בנזקי כלים בבור הוא גם בדיני שמים. והכרעת הגרי"ש אלישיב (קונטרס ש"ם שלום סימן תי, נדפס בסוף ספר משפט כהלכה ח"א)

שפטור מדיני שמים אבל יש בזה פגם בכן אדם לחברו של המזיק.

סילוק המנוע את הנזק

אמנם יש מקום לחייב את מניח העגלה מצד אחר. בגמרא (בבא קמא כו:) אמר רבה, הזורק כלי מראש הגג ובשעת הזריקה היו מונחים תחתיו כרים וכסתות הראויים למנוע את שבירתו, ובא אדם אחר וסילק את הכרים והכסתות קודם שהגיע הכלי לקרקע, או אף שהזורק עצמו חזר וסילקם, פטור הזורק. הטעם לכך, משום שבשעה שיצא הכלי מידו עדיין לא היה עומד להישבר, שהרי היו תחתיו כרים וכסתות המגינים עליו. ופירש רש"י (ד"ה פטור), שאין שבירת הכלי נחשבת תוצאה ישירה של הזריקה, שכן מכח הזריקה לבדה לא היה הכלי נשבר כל עוד הכרים והכסתות מונחים במקומם.

מחלוקת הראשונים בגדר החיוב

ונחלקו הראשונים בדינו של מסלק הכרים והכסתות, שעל ידי מעשיו נגרמה שבירת

יחיאל יצא מן הסופרמרקט כשהוא דוחף עגלת קניות עמוסה. בדרכו לביתו הוריד את העגלה אל הכביש שלא במקום המיועד לחצייה, ומבלי לוודא כראוי שהדרך פנויה מכלי רכב מתקרבים. בעודו עומד עם העגלה סמוך לשפת הכביש, הגיע רכב שנהוג בידי אלימלך, שנסע במהירות המותרת ועל פי כללי התנועה, ופגע בעגלה. כתוצאה מן ההתנגשות נגרם נזק לרכב.

כעת תובע אלימלך את יחיאל לשלם את עלות תיקון הנזק, בטענה שהעמדת העגלה באופן זה בכביש היא שגרמה לתאונה. מנגד טוען יחיאל כי הנהג היה צריך להבחין בעגלה מבעוד מועד ולהימנע מן הפגיעה. האם חייב יחיאל לשלם על הנזק שנגרם לרכב?

תשובה

תקלה ברשות הרבים

החופר בור ברשות הרבים והזיק, חייב. ולא דווקא בור ממש, אלא כל תקלה שהונחה ברשות הרבים ובני אדם או בעלי חיים עלולים להיתקל בה, דינה כבור לכל דבר (סימן תי סעיפים א, יח).

כאשר הניח יחיאל את עגלת הקניות על הכביש באופן שהיוותה מכשול, ובשל כך התנגש בה רכב חולף וניזוק, הרי הוא כמניח תקלה ברשות הרבים, אשר דינה כבור.

פטור בור בנזקי כלים

בגמרא (בבא קמא נב. נג:) דרשו מן הכתוב (שמות כא לג) 'ונפל שמה שור או חמור' למעט נזקי כלים, שחיוב בור הוא על נזקי בעלי חיים ואינו חייב על נזקי כלים. וכן נפסק להלכה (שם סעיף כא) שאם נפלו כלים לתוך בור והוזקו או נשברו, בעל הבור פטור מלשלם, שנאמר 'שור או חמור', שור ולא אדם, חמור ולא כלים.

ואף על פי שאדם לא נתמעט אלא ממיתה בלבד, ולכן אם ניזוק בגופו מחמת הבור חייב בעל הבור לשלם את נזקיו, מכל מקום לגבי כלים הפטור הוא מוחלט, בין אם נשברו לגמרי ובין אם ניזוקו בלבד, משום שבכלים

מדברי האבני נזר מבואר יסוד גדול, שאין הבדל בין המקרב את האש אל הדבר לבין המקרב את הדבר אל האש. בשני האופנים נחשב הדבר כמעשה נזק ישיר, וכחיציו ממש. משום כך ראה האבני נזר את נתינת המים במקום שאליו עתידה האש להגיע כמעשה כיבוי, ולא כגרמא בלבד

פטור את מסלק הכרים. אבל להלכה, מאחר שקיימא לן דדיינינן דינא דגרמי, חייב המסלק לשלם את הנזק.

שיטת הרמב"ם והראב"ד

הרמב"ם (חובל ומוזיק פרק ז הלכה ז) פסק כדעת הרי"ף, וכתב שכל הגורם להזיק ממון חברו חייב לשלם נזק שלם מן היפה שבנכסיו, אף שלא היה הוא המזיק האחרון בפועל. ולדוגמה, הזורק כלי על גבי כרים וכסתות, ובא אחר וסילק את הכרים והכסתות ונשבר הכלי בקרקע, חייב המסלק לשלם את מלוא הנזק, כאילו שבר את הכלי בידי ממש, שכן סילוק הכרים הוא שגרם בפועל לשבירתו.

על כך השיג הראב"ד, וכתב שאין הדברים מוסכמים. לדבריו, חיוב זה תלוי בשיטת הסוברים לחייב כאן מדינא דגרמי, אולם לשיטות אחרות אין כאן אלא גרמא, שהרי המסלק לא עשה כל מעשה בגוף הכלי עצמו. מדבריו מבואר שהוא סובר כדעת רש"י ור"י, שהוא נחשב כגרמא בנזיקין.

ההלכה למעשה

להלכה פסק בשולחן ערוך (סימן שפו סעיף ג) כדעת הרמב"ם והר"ף, שאם זרק כלי מראש הגג על גבי כרים וכסתות, ובא אחר וסילקם ונשבר הכלי, חייב המסלק לשלם את הנזק. ואילו הרמ"א הביא את דעת רש"י ור"י שדין זה אינו אלא גרמא בנזיקין ופטור.

הש"ך (שם ס"ק יח) לאחר שדן באריכות בדברי הראשונים, כתב שנראה מדברי פוסקים רבים שעיקר ההלכה כדעת רש"י, והעלה שכן

על כך השיג הראב"ד, וכתב שאין הדברים מוסכמים. לדבריו, חיוב זה תלוי בשיטת הסוברים לחייב כאן מדינא דגרמי, אולם לשיטות אחרות אין כאן אלא גרמא, שהרי המסלק לא עשה כל מעשה בגוף הכלי עצמו. מדבריו מבואר שהוא סובר כדעת רש"י ור"י, שהוא נחשב כגרמא בנזיקין

יש להורות למעשה, שבאופן זה אין לחייב, משום שאין כאן אלא גרמא בנזיקין. ויסוד המחלוקת תלוי בגדרי גרמא וגרמי, אם החיוב נאמר דווקא כאשר פעולת המזיק נעשית בגוף החפץ הנזוק, או שמא די בכך שמעשיו גרמו באופן ודאי ומוחלט להתרחשות הנזק. וביסוד זה הארכנו במקומות אחרים (ראה חלק ג סימן לג אות א).

קירוב הניזק אל המזיק

והנה אף אם נקבל שבסיפור שלפנינו אין לחייב מצד דינא דגרמי, עדיין יש לעיין בו מצד הלכה אחרת המובאת בגמרא (בבא קמא נו.) לגבי הכופף קמתו של חברו בפני הדליקה, באופן שעל ידי הכפיפה נעשתה התבואה קרובה לאש ונשרפה, שהמכופף חייב משום שקירב את הניזק אל המזיק. מאידך, מצינו בגמרא (סנהדרין עז.), שהכופף אדם במקום שסוף חמה או צינה לבוא לשם ומת מחמת כך, פטור, אף שבמבט ראשון נראה שגם שם קירב את הניזק אל הגורם המזיק.

וביאר התוספות (בבא קמא נו. ד"ה אילימא) שאין כאן סתירה, אם כי אמנם בעיקר הדין אין חילוק בין המקרב את הדבר אל האש לבין המקרב את האש אל הדבר, ושניהם בכלל מעשה מזיק, מכל מקום יש לחלק בין מי שמעביר את הניזק ממקומו ומעמידו במקום שהנזק עתיד להגיע אליו, לבין מי שמוותירו במקומו ורק מונע ממנו להימלט. לכן, אילו היה כופת את האדם ומעבירו למקום שסוף חמה או צינה לבוא אליו, היה חייב, משום שבכך קירב את הניזק אל מקור ההיזק. אלא שהסוגיא בסנהדרין עוסקת במי שכפתו במקום שבו היה עומד מעיקרא, מבלי להזיזו ממקומו כלל, ובכאף גוונא אין זה נחשב קירוב הניזק אל המזיק.

מתי הקירוב כמזיק בידיים

והנה בגמרא (שבת קכ.) מבואר שטלית שאחז בה האש מצד אחד, מותר ליתן עליה מים בצדה השני, ואם תכבה מחמת כך תכבה. והקשה האבני נזר (או"ח סימן רל אות ב), מנין לנו דין זה להתיר, הלא אין הדבר דומה למה ששנינו שם שמוותר להעמיד כלים מלאים מים במקום שהאש עתידה להגיע אליו, שכן שם ניתן לומר שאין הכיבוי נעשה אלא בדרך עקיפה. ואף על פי שהתוספות כתבו שאין חילוק בין המקרב את הדבר אל האש לבין המקרב את האש אל הדבר, מכל מקום שפיכת המים לאחר שבירת הכלים אינה אלא 'כח כוחו' של האדם: שבירת הכלים היא כוחו, ושפיכת המים לאחר מכן היא כבר תוצאה משנית של אותו כוח. מה שאין כן כאשר נותן מים ישירות על הטלית במקום שהאש עתידה להגיע אליו, הרי לכאורה הוא כמניח את המים על האש עצמה, ומדוע יהא הדבר מותר.

מדברי האבני נזר מבואר יסוד גדול, שאין הבדל בין המקרב את האש אל הדבר לבין המקרב את הדבר אל האש. בשני האופנים נחשב הדבר כמעשה נזק ישיר, וכחיציו ממש. משום כך ראה האבני נזר את נתינת המים במקום שאליו עתידה האש להגיע כמעשה כיבוי, ולא כגרמא בלבד.

אלא שלפי זה יש לעיין בדין תקלה המונחת ברשות הרבים. הרי קיימא לן שכל המניח מכשול ברשות הרבים ובא אחר ונתקל בו, חייב מדין בור שחייב גם על גרמת נזק. ולכאורה יש לעיין מדוע אין אנו רואים את מניח התקלה כמי שקירב את המזיק אל הניזק, ונחייבו משום אדם המזיק בחיציו ויהיה חייב כדין אדם המזיק גם בנזקי כלים, וכפי שנתבאר בדברי האבני נזר שכאשר מניח הדבר במקום שעתידי לבוא שם חשיב הרי זה נחשב חיציו ממש.

כשהניזק כבר בדרכו

ונראה לחלק על פי מה שחילק בקהילות יעקב (החדשים, בבא קמא סימן כד), בין אדם שהניח עמוד ברשות הרבים, ולאחר מכן נזרק עליו כלי ונשבר, שאין לומר שבהנחת העמוד הזיק את הכלי, לבין אם הכלי כבר נזרק באוויר, ולאחר מכן בא אדם והעמיד עמוד במסלולו נפילתו, שנחשב כאילו הזיק את הכלי בידיים, שכן העמיד את גורם ההיזק במקום שהניזק כבר היה מיועד להגיע אליו בוודאות.

לפי יסוד זה יש לומר שכן הוא הדין בכל מקום. כאשר הניזק כבר מצוי בתהליך התקדמות אל מקום מסוים, והאדם מעמיד שם את גורם ההיזק, הרי הוא נחשב כמקרב את המזיק אל הניזק, ודינו כחיציו. מה שאין כן כאשר עדיין אין ניזק מסוים המצוי בדרכו לשם, אלא מדובר במכשול כללי העומד ברשות הרבים, אין זה אלא דין בור.

ומטעם זה ניתן להבין גם את דברי האבני נזר. כאשר נותן מים על גבי הטלית במקום שהאש עתידה להגיע אליו, אין זה דומה להנחת מכשול סתמית. האש כבר קיימת, כבר מתקדמת, וכבר מצויה בדרכה אל אותו מקום. נמצא שהמניח את המים מעמיד את פעולתו במסלולו הוודאי של הכוח המזיק, ולכן הדבר נחשב כמעשה המתייחס ישירות אליו.

דברי ריא"ז

כעין יסוד זה מצינו גם בפסקי ריא"ז (בבא קמא פרק ב הלכה ז אות ה), שכתב שאם היו כרים וכסתות תחת הכלי הנזרק, ובא אדם והניח אבן על גביהם, באופן שכאשר יפול הכלי יפגע באבן וישיבר, חייב מניח האבן. ואין דינו כמסלק הכרים והכסתות המגנים על הכלי בנפילתו, שלפי רש"י ור"י אינו אלא גרמא.

בטעם הדבר נראה שהוא בהתאם לחילוק האמור: כאשר הכלי כבר מצוי במסלול נפילתו, הרי הנחת האבן במקום שבו עתיד הכלי לפגוע נחשבת כהעמדת ההיזק מול הניזק שכבר נמצא בדרכו אליו, נמצא שמעשהו שקול למעשה ישיר של שבירת הכלי, ולכן חייב.

ההלכה בנידון שלפנינו

לפי כל האמור נראה כי גם בנידון שלפנינו אין לראות את העגלה כתקלה רגילה המונחת ברשות הרבים, אשר דינה כבור בלבד. שהרי בשעה שירד בעל העגלה אל הכביש והעמיד את העגלה במסלול הנסיעה, הרכב כבר היה בדרכו לשם. במצב זה דומה הדבר למי שהניח אבן במסלולו של כלי שכבר נזרק באוויר, או למי שהעמיד עמוד במקום שאליו עתיד הכלי להגיע. מאחר שהניזק כבר היה בתהליך תנועה לעבר המקום, העמדת גורם ההיזק מולו נחשבת למעשה ישיר של קירוב המזיק אל הניזק.

לפי זה, אין דינו של בעל העגלה כמי שיצר בור בלבד, אלא כמזיק בידיים ממש על ידי העמדת המכשול במסלולו של הרכב המתקרב, וממילא אין מקום לפוטרו בטענת נזקי כלים בבור, שכן החיוב כאן אינו נובע מדיני בור אלא מדין מזיק, ולפיכך יש לחייבו על הנזק שנגרם לרכב כתוצאה מהורדת העגלה אל הכביש בשעה שהרכב כבר היה בדרכו לשם.

